

УДК 37.015.2 : 371.383(477.7)

ПСНОВ Вадим Васильович,

старший викладач кафедри медичних знань та БЖД,
Одеський національний університет імені

І. І. Мечникова

e-mail: andrei1997.00@mail.ru

ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ РОЗВИТКУ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.) В СУЧАСНІЙ ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ

В статті автором розкриваються можливості використання історичного досвіду розвитку валеологічної освіти на Півдні України кінця ХІХ- першої половини ХХ ст. як важливого джерела збагачення теорії та практики сучасного українського виховання, зорієнтованого на збереження здоров'я молодих людей та засвоєння відповідного соціально-історичного досвіду українського народу. Автор наголошує, що використання творчої спадщини південноукраїнських педагогів у сучасних умовах сприяє вихованню молоді на валеологічних принципах.

Ключові слова: Південь України; валеологічна освіта; валеологічні принципи; здоров'я; валеологічні цінності.

Постановка проблеми. Сучасний етап економічного та соціокультурного розвитку українського суспільства спрямований на створення необхідних умов для розвитку людини, формування її фізичних, психічних, духовних та соціальних якостей. Одним із показників високого потенціалу людини є її здоров'я як найбільша соціальна цінність та основна умова виконання її біологічних і соціальних функцій, фундамент її самореалізації, саморозвитку. Проблема збереження здоров'я людини й забезпечення оздоровчої роботи серед населення – прерогатива не лише системи охорони здоров'я, а всієї держави. Провідними соціальними

інститутами, відповідальними за здоров'я людини, є державні заклади та громадські установи й організації, які дбають про попередження захворювань та лікування хворих.

У сучасних умовах розбудови Української держави валеологічна освіта викликає не лише науково-пізнавальний інтерес, але й має величезну практичну значущість. Складною і актуальною для української держави є перш за все проблема збереження її генофонду. Зниження коефіцієнта народжуваності при зростанні загальної смертності, погіршення стану здоров'я різних категорій населення ставлять під загрозу біологічне забезпечення відтворення нації у її кількісному та якісному вимірах, без чого неможливе було б і духовне відродження України.

Соціальні аспекти здорового способу життя, створення ефективної системи його формування у дітей та молоді викликають підвищений інтерес у представників світової науки. Загальний аналіз документів, матеріалів та рекомендацій Ради Європи, Всесвітньої організації охорони здоров'я показує активізацію інтересу світової спільноти до пошуку дієвих шляхів формування у дітей та молоді здорового способу життя у другій половині ХХ ст. (Міжнародна кампанія «Здоров'я для всіх», 1977 р.; Міжнародна конференція з першочергових заходів щодо охорони здоров'я «Алма-атинська декларація», 1978 р.; Мадридська конференція міністрів охорони здоров'я Європейських країн, 1981 р.; Перша міжнародна конференція з пропаганди здорового способу життя «Оттавська Хартія», 1986 р.).

Україна активно сприйняла світові тенденції відносно поліпшення стану здоров'я населення через освіту. Основні завдання «Концепції неперервної валеологічної освіти в Україні» (1994 р.) були спрямовані на подолання демографічної кризи, вирішення проблеми формування, зміцнення і відновлення здоров'я народу України, захисту й збереження його генофонду. Було передбачено створення системи безперервної валеологічної освіти, складником якої став здоровий спосіб життя. До важливих стратегічних завдань національних програм: «Освіта» («Україна ХХІ століття») (1993 р.), «Діти України» (1996 р.), Цільової комплексної програми «Фізичне виховання – здоров'я нації» (1998 р.) віднесено всебічний розвиток людини і становлення її духовного, психічного та фізичного здоров'я. В даному контексті варто наголосити на створенні спільного наказу Міністерства охорони здоров'я та Міністерства освіти України від 7.02.1995 р. № 25/31 «Про прилучення до Міжнародного проекту «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю», відповідно до якого Україна взяла участь у міжнародному проекті «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю». На вирішення проблем формування здорового способу життя спрямовані окремі положення Закону України «Про загальну середню освіту» (1999 р.), які вимагають забезпечити не лише збереження і зміцнення здоров'я дітей шкільного віку та підлітків у навчальному середовищі, а й його формування.

Разом з тим у валеологічній освіті дітей і молоді спостерігаються істотні недоліки, пов'язані, зокрема, з недосконалістю організації навчально-виховної діяльності, проведення відповідних заходів із пропаганди й популяризації цінностей здоров'я, культивування здорового способу життя.

Усе це дає підставу зрозуміти, що сучасний стан валеологічної освіти вимагає від педагогів пошуку нових підходів у її забезпеченні. Виховання в особистості розумного ставлення до свого здоров'я, вивчення і дотримання нею основних засад раціонального харчування, стимулювання фізичної активності, загартування організму, дотримання правил особистої і загальної гігієни є засобом розв'язання сучасних завдань щодо забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості.

В Україні відсутня чітка, цілеспрямована система валеологічної освіти, пропагування здоров'я, здорового способу життя серед людей. Виникає історична необхідність у глибокому переосмисленні наших уявлень про сутність здоров'я як найважливішої соціальної цінності людини. Перебудова сучасного навчально-виховного процесу потребує глибокого історико-педагогічного аналізу теорії і практики валеологічної освіти, врахування уже набутого досвіду її розвитку, важливих змін, що відбувалися в минулому,

сформованих традицій, потреб суспільства. Звернення до найкращих надбань української педагогічної думки минулого, досвід валеологічного виховання окреслює ряд проблем, які вимагають науково-теоретичного та практичного вирішення.

З огляду на актуальність цієї проблематики, надзвичайно плідним дослідницьким полем виступає період кінця XIX – першої половини XX ст. – час бурхливих суспільних, політичних, економічних та освітніх перетворень, що вплинули на розвиток валеологічної освіти.

Розуміння сутності та особливостей валеологічної освіти з урахуванням регіонального аспекту, важливе для історико-педагогічної науки. У цьому контексті особливий науковий інтерес становить Південь України кінця XIX – першої половини XX ст. Переосмислення методів, форм, засобів навчання і виховання, які успішно застосовувалися в минулому, значно підвищуватиме рівень зацікавленості громадян освітніми системами, що сприяють охороні власного здоров'я, розвитку фізичної культури та валеологічної підготовки молодих людей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток валеологічної освіти в Україні є актуальною для дослідження проблемою, якою займалися в різні часи Г. Апанасенко, С. Громбах, Г. Голобородько, Г. Даниленко, М. Зубалій, Л. Сущенко, О. Волошин та ін.

Про інтенсивність наукових пошуків щодо виявлення окремих підходів до організації валеологічної підготовки свідчать праці сучасних педагогів. Важливість орієнтації в освіті на валео-екологічні цінності обґрунтовано О. Вишневським, О. Сухомлинською, Г. Тарасенко та ін.

Проблему розвитку валеологічної освіти шляхом збереження, зміцнення здоров'я та формування відповідного способу життя у період кінця XIX – першої половини XX ст., аналізували П. Біланюк, І. Боберський, П. Будз та ін. Національно свідома українська інтелігенція була налаштована на валеологічну підготовку молоді засобами фольклору, етнографічних знахідок, про що свідчать публікації Б. Грінченка, М. Грушевського, І. Франка.

Отже, становлення й поширення валеологічної освіти, формування потреби кожної людини бути здоровою були предметом дослідження учених та педагогів упродовж багатьох років. Однак цілісна інтерпретація розвитку валеологічної освіти на південноукраїнських землях (кінець XIX – перша половина XX ст.) та використання її здобутків в сучасній освітній практиці все ще відсутня.

Мета статті - розкриття можливостей використання історичного досвіду розвитку валеологічної освіти на Півдні України (кінець XIX – перша половина XX ст.) в сучасній освітній практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поставлені проблеми спричинили пошук нових психолого-педагогічних підходів, за сприяння яких можна зберегти і зміцнити здоров'я дітей, сформувати у них навички здорового способу життя. Виникла необхідність реформування системи фізичного виховання в галузі освіти, спрямування державної політики в напрямі розробки та впровадження в навчальних закладах інноваційних технологій з фізичного виховання, основ здорового способу життя. Традиційні форми фізкультурної і спортивної роботи з дітьми потребують зміни на більш ефективні.

Отже, сьогодні назріла необхідність усвідомлення особливого значення валеологічної освіти для становлення кожної особистості як представника нації, а також творчого використання надбань педагогів минулого щодо формування змісту валеологічної освіти, досвіду валеологічного характеру, що стосуються життєдіяльності нашого народу, забезпечення в підростаючого покоління наявності відповідних знань, умінь, навичок [1, с. 151]. На наш погляд, постає необхідність у використанні історичного досвіду розвитку валеологічної освіти на Півдні України кінця XIX – першої половини XX ст.

При детальному огляді сучасної економічної, політичної та соціокультурної ситуації в південному регіоні, потрібно зазначити, що загальний спад виробництва, нестабільна політична ситуація, вплив масової культури на особистість та нехтування національними

традиціями призвели до загального культурного занепаду суспільства як південного регіону, так і України зокрема.

Валеологічна освіта здійснюється на основі таких принципів, як демократизація та гуманізація, природовідповідність та культуровідповідність тощо. Ці принципи проголошено педагогами, вчителями, науковцями ще наприкінці XIX – на початку XX століття і були спрямовані на пристосування навчально-виховного матеріалу до потреб суспільства. В останні роки виділяють нову групу принципів (регіональність, етнолокальність (краєзнавчий) та традиційність), що покликані, спираючись на досвід минулого, спроектувати валеологічну освіту в кожному регіоні України, враховуючи його особливості.

Досвід минулого переконує, що в сучасних умовах необхідно актуалізувати все найцінніше, що було в педагогіці південноукраїнських земель к. XIX – першої половини XX ст., поставити його на службу виховання здорової нації в незалежній Україні. При цьому важливо (про що наголошувалося в означений історичний період) зберігати духовні надбання народу, дбати про виховання здорових, представників нації, носіїв і творців національної культури. При цьому необхідно зазначити, що педагогічна діяльність, зміст якої охоплює питання валеологічного впливу на особистість, повинна здійснюватися на соціальному та етнокультурному ґрунті, з урахуванням існуючих національних традицій збереження та розвитку здоров'я людини. Як зазначає В. Шахненко, існує особливий тип здоров'я – етноздоров'я. Учений досліджуючи валеологічні особливості національної культури українського народу, виділяє такі її прояви, як українська хата, традиційне українське харчування, особливості культури здоров'я регіону проживання учнів, і зокрема, архітектури, одягу, обрядів, традицій, харчування, української народної творчості [2].

Повернення до традицій педагогіки минулого, що захищала здоровий спосіб життя, заняття спортом, дотримання гігієнічних правил, попередження шкідливих звичок тощо, ведуть сьогодні до прогресу, пробуджують увагу до свого тіла, здоров'я духу, психіки, розуму. Разом з тим, реальний стан здоров'я молоді свідчить про те, що вирішення державного завдання щодо його формування часто залишається на декларативному рівні, а в останні роки школа, громадськість зняли з себе відповідальність за здоров'я своїх вихованців. Тому в сучасних умовах потрібно вважати саме педагогів шкіл найбільш зацікавленою стороною у збереженні здоров'я молодого покоління, впровадженні педагогічних технологій, що зберігають здоров'я кожному учаснику навчально-виховного процесу.

У сучасних умовах, коли відбувається різнопланове за своїм змістом і характером інформування дітей про ставлення до власного здоров'я, виникає гостра потреба у своєчасній і кваліфікованій педагогічній допомозі.

Важлива роль у вирішенні завдань валеологічної освіти належить учителю, який покликаний впливати засобами навчально-виховної роботи в школі на валеологічну свідомість та поведінку учнів, створювати необхідні умови для збереження та зміцнення їх здоров'я, формувати позитивну мотивацію на здоровий спосіб життя. Успішне вирішення цих завдань передбачає відповідну готовність вчителя, набуття ним необхідного теоретичного і практичного досвіду, розвиток особистісних якостей та відповідального ставлення до вирішення питань валеологічного змісту.

Серед науковців є ті, які вважають, що валеологія – це не звичайна шкільна галузь, як скажімо математика, біологія, лінгвістичні дисципліни. Необхідність у ній, як і сама її сутність – мінливі і чутливо реагують на будь-які зміни. Валеологічна освіта дозволяє профілактично впливати на учнів, викликає у них інтерес до питань збереження здоров'я, актуалізує увагу до оптимальних шляхів життєзабезпечення, нейтралізує негативну поведінку. Завдяки вдалій організації валеологічної освіти працівники освіти можуть досягати на рівні особистості психологічного комфорту, впевненості, сприяють активній реалізації фізичних сил, використання досвіду самоорганізації.

У процесі валеологічної освіти вчитель покликаний, передусім, впливати на почуття, поняття, уявлення, переконання, ціннісні орієнтації, інтереси та потреби учнів, пов'язані з

питаннями збереження, розвитку та примноження індивідуального здоров'я. Для цього вчителю потрібно мати відповідні знання валеологічного змісту, спиратися на чітку систему валеологічних цінностей, вміти впливати на різні форми валеологічної свідомості учнів (почуття, поняття тощо); у процесі виховного впливу на учнів учитель початкових класів повинен вміти використовувати знання валеологічного змісту, практичний досвід у галузі валеологічної діяльності, збагачувати валеологічний світогляд школярів, зміцнювати їх валеологічні погляди та переконання.

Концепція реформування системи освіти передбачає докорінне поліпшення організації освітнього процесу, виходячи із завдань зміцнення здоров'я молоді, нормалізації навчального навантаження. Для цього необхідно стимулювати виконання валеологічних програм, забезпечувати діяльність товариств, гуртків, дитячих та молодіжних організацій валеологічного спрямування, орієнтувати її на охорону й зміцнення здоров'я молоді, подальший розвиток оздоровчої системи, валеологічної і психологічної служби, підвищення кваліфікації педагогів у питаннях охорони здоров'я і фізичного розвитку учнів.

Суспільно-політичне життя в Україні протягом останніх років дало можливість переосмислити події минулого і, зокрема, у сфері валеологічної освіти. Сьогодні постає необхідність у використанні історичного досвіду, щодо розвитку валеологічної освіти на південноукраїнських землях протягом кінця XIX – першої половини XX ст., актуальним на сьогодні залишається створення школи тверезості і здорового способу життя. Рух тверезості став важливою складовою валеологічної освіти на Півдні України. Антиалкогольна пропаганда і валеологічна освіта стали важливою складовою всієї системи просвітництва, яке проводили громадські інституції. До того ж діяльність відзначалася високою результативністю, оскільки сприяла формуванню у молодого покоління розуміння масштабів моральних і матеріальних витрат, яких завдавало пияцтво.

Цінним для сучасного розуміння валеологічної освіти є визначальна роль школи і вихователя для її розвитку. Важливо, щоб учень, закінчивши школу, мав чітко сформований світогляд, вироблені валеологічні знання та навички, необхідні для подальшого його повноцінного розвитку [3, с. 54].

Важливим положенням у теорії та практиці валеологічної освіти в досліджуваній період є те, що у вихованні здорової молоді визначальний вплив мало родинне виховання, що було зосереджене в руках матері, яка твердо відстоювала валеологічні принципи виховання і оберігала життя та здоров'я дітей.

Оскільки родинне середовище завжди виступало виразником валеологічних цінностей і безпосередньо створювало умови для виховання дітей, родина залишається головною інституцією у валеологічному вихованні дитини, і при цьому визначальними є такі чинники: традиції, звичаї, мова, релігія, норми родинного життя. Вони сприяють формуванню здорової особистості, що здатна вести здоровий спосіб життя.

На сучасному етапі виникла необхідність удосконалення форм та методів валеологічної освіти відповідно до її функцій у системі загальної освіти, що в свою чергу, дасть змогу забезпечити всебічний розвиток рухових якостей учнів за період їх навчання в школі, сприятиме збереженню і зміцненню психічного і фізичного здоров'я дітей усіх вікових груп, розвитку інтересу і звички кожного з них до самостійних занять фізичною культурою і спортом. Сьогодні можливо використання історико-педагогічного досвіду літературно-музичних ранків і вечорів, які були розповсюджені в досліджуваній період. Винесенні в позанавчальний час, ці заходи дадуть можливість у театралізованій формі познайомитись валеологічними цінностями, традиціями, звичаями. Водночас ці заходи допоможуть сформувати у учнів смаки та переконання, підняти їх загальний культурний рівень. В окремих навчальних закладах Херсона (школи № 6, 28, 31) вже діють такі театральні студії.

Дослідивши методи й форми розвитку валеологічної освіти на Півдні України землях в кінці XIX – першій половині XX ст, констатуємо значний виховний і розвивальний

потенціал здоровоохоронної роботи вищих навчальних закладів, наприклад, Одеського національного університету імені І. І. Мечникова в якому проводяться міжфакультетська спартакиада «Студентські ігри». Метою спартакиади є пропагування активного, здорового способу життя та профілактики соціально-негативних проявів у студентському середовищі; Всеукраїнський методичний семінар-тренінг з безпеки життєдіяльності «Єдина країна», метою заходу є популяризація серед молоді здорового і безпечного способу життя. Окреслені заходи значно сприяють урізноманітненню форм валеологічної освіти, мають позитивний вплив на створення сприятливого здоров'язберігального освітнього середовища.

Важливим засобом валеологічної освіти є фізкультурно-оздоровча робота, метою якої є: виховання відповідального ставлення до власного здоров'я як до вищої індивідуальної і суспільної цінності; формування у дітей та молоді навичок здорового способу життя; збільшення рухової активності дітей та молоді. Фізкультурно-оздоровча робота спрямовується на виховання в дітей та молоді відповідального ставлення до свого здоров'я, формування навичок здорового способу життя, збільшення рухової активності дітей та молоді.

З метою популяризації здорового способу життя в нашій країні розроблено проект Концепції «Загальнодержавної цільової соціальної програми Формування здорового способу життя молоді України на 2013–2017 роки». У рамках планування оздоровчих заходів розроблена Конституція здорової людини [3].

Ефективною мірою попередження й ліквідації негативних наслідків малорухомого способу життя є розширення форм рухової активності дітей та молоді, підвищення інтенсивності фізичних вправ, широке використання на заняттях рухливих ігор, вправ спортивного характеру на повітрі, спрямованих на розвиток загальної витривалості, які забезпечують значний оздоровчий і загальнозміцнюючий ефект.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, ідеї педагогів Півдня України кінця XIX – першої половини XX ст., щодо розвитку валеологічної освіти є важливим джерелом збагачення теорії та практики сучасного українського виховання, зорієнтованого на збереження здоров'я молодих людей та засвоєння відповідного соціально-історичного досвіду українського народу. Тому вважаємо, що використання творчої спадщини південноукраїнських педагогів у сучасних умовах сприяє вихованню молоді на валеологічних принципах.

Список використаної літератури

1. Волошин О. Р. Здоров'я як предмет вітчизняної та зарубіжної педагогіки / О. Р. Волошин // Молодь і ринок. – Дрогобич : Вимір, 2009. – Випуск № 11 (58) – С. 151 – 155.
2. Шахненко В. І. Наукові основи формування здорового способу життя учнів / В. І. Шахненко // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. / Ін-т інновац. технологій і змісту освіти / [ред. кол.: С. М. Ніколаєнко (гол. ред.) та ін.]. – Київ, 2006. – Вип. 48. – С. 78–83.
3. Волошин О. Р. Формування валеологічної культури у майбутніх учителів фізичної культури / О. Р. Волошин, Г. Д. Кондрацька // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка : Серія : педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – Чернігів : ЧДПУ, 2009. – Вип. 64. – С. 51 – 54.
4. Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні / [Т. Є. Бойченко, Н. В. Вадзюк, В. О. Мовчанок та ін.] // Шкільний курс «Валеологія» : зб. пр. – К. : Освіта, 1994. – 78 с.

References

1. Voloshyna, O. R. (2009). Health as a matter of domestic and foreign pedagogy. *Youth and market*, 11(58), 151–155. Drohobych: Measurement. (in Ukr.).
2. Shahnenko, V. I. (2006). Scientific bases of a healthy lifestyle of students. *Problems of education: scientific and methodical collection*. In S. M. Nikolaenko (Ed.). Kyiv, 48, 78–83.
3. Voloshyn, O. R. (2009). Formation valeological culture of future teachers of physical education. *Bulletin of Chernihiv State Pedagogical University named after Taras Shevchenko Series: teaching science. Physical education and sport*, 64, 51–54. Chernihiv: CHSPU. (in Ukr.).
4. Boychenko, T. E., Vadzyuk, N. V., Movchanok, V. A. et al. (1994). Kontseptsiya valeological continuous education in Ukraine. *School course "Valeologiya": Collection scientific work*. Kyiv, Education/ (in Ukr.).

PYENOV Vadim,

Senior lecturer in Medical Knowledge and of Life Safety Department,
Mechnikov National University in Odessa
e-mail: andrei.1997.00@mail.ru

**USE OF HISTORICAL EXPERIENCE VALEOLOGICAL EDUCATION IN SOUTH
UKRAINE (END OF XIX – FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY)
IN MODERN EDUCATIONAL PRACTICE**

***Abstract.** In the article the author reveals the possibility of using historical experience of valeological education in southern Ukraine HIIH- end of the first half of the twentieth century. as an important source of enrichment theory and practice of modern Ukrainian education oriented to maintaining the health of young people and learning appropriate social and historical experience of Ukrainian people. The author notes that the use of the creative heritage of Southern teachers in modern conditions conducive to the education of youth valeological principles.*

An effective prevention and elimination of the negative effects of sedentary lifestyle is the expansion of forms of motor activity of children and youth, increasing the intensity of exercise, the widespread use in class mobile games, exercises sporting nature of the air, aimed at developing general endurance that provide significant health and restorative effect .

An important tool is education valeological fitness work, which aims to: education responsible attitude to their own health as the highest individual and social values; developing children and youth healthy lifestyles; increased physical activity of children and youth. Sports and recreation activities directed to the education of children and young people responsible attitude towards their health, forming healthy lifestyle, increased physical activity of children and youth.

During valeological education teacher intended primarily to influence the feelings, concepts, ideas, beliefs, values, interests and needs of students related to the preservation, development and enhancement of individual health. To do this, the teacher must have relevant knowledge valeological content, based on a clear system of values valeological, to be able to influence various forms of consciousness valeological students (feelings, concepts, etc.); in the educational influence on students of primary school teacher should be able to use the knowledge valeological content, practical experience in valeological activities enrich pupils valeological outlook, strengthen their valeological views.

The concept of reforming the education system provides for radical improvement of the educational process, based on the objectives of strengthening youth health, normalization workload. It is necessary to stimulate performance valeological programs provide activities of societies, clubs, children's and youth organizations valeological direction, its focus on health and youth health promotion, further development of health systems valeological and psychological services, training teachers in matters of health care I and physical development of students.

Key words: South Ukraine; valeological education; valeological principles of health; valeological value.

Одержано редакцією 19.12.2016
Прийнято до публікації 22.12.2016